

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ
УЧЕНЬ**
**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL STUDIES**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-01>

УДК 340.12 (430)

О. М. ГОЛОВКО,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри державно-правових дисциплін

заслужений юрист України

e-mail: oholovko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

ІСТОРІОСОФІЯ ПРАВА ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

АНОТАЦІЯ. Памфіл Юркевич є одним із найбільш видатних українських філософів. Попри те, що його творчий доробок є порівняно невеликим, цілісної універсальної філософської системи він не створив, його погляди на філософію були вельми оригінальними і залишили помітний слід в історії філософії. Його оригінальне вчення філософії серця у окремих напрямках випередило сучасність і має суттєве значення для філософського знання і сьогодні. Значну увагу мислитель приділяв проблемам філософії права та філософії історії. Як наслідок, його погляди на філософію історії права були оригінальними і самобутніми. Перебуваючи на позиціях природно-правових вчень, Юркевич, разом з тим, визнавав наявність закономірностей в історичному процесі. Більше того, сутнісною основою історичного процесу він вбачав історію суспільства, передусім історію права. Саме розуміння права Юркевич ґрунтував на поєднанні історичного (тобто емпіричного) і філософського (теоретичного, тобто логічного). У їх балансі полягає важлива методологічна передумова для дослідження історико-правових явищ і процесів. Для розуміння сутності права у контексті його історичного розвитку Юркевич застосовував елементи інтегративного підходу, який набув розвитку вже у філософії права наступного, ХХ століття. Ця інтегративність полягає у врахуванні не лише соціальних закономірностей, а й індивідуальної та суспільної психології. Вказані аспекти не суперечили ідеалістичній, природно-правовій основі розуміння права згідно з «філософією серця» П. Юркевича, а доповнювали й збагачували її.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *філософія серця, історіософія права, історичне в праві, логічне в праві, правовий ідеалізм.*

Як цитувати: Головка О. М. Історіософія права Памфіла Юркевича. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2022. Вип. 33. С. 6-15. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-01>

In cites: Holovko O. M. (2022). Historiosophy of Law by Pamfil Yurkevych. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (33), P. 6-15. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-01> (in Ukrainian)

*«Безумовно, істотний обов'язок юриста полягає в тому, щоб ясно засвоїти кодекс права своєї вітчизни, але на цьому шаблі не можна зупинятися, позаяк він є надто початковим. Це призведе лише до канцелярського, формального погляду на право і державу, за якого неможливий прогрес науки і життя»
(Памфіл Юркевич)*

Постановка проблеми. Російська агресія проти України спричинила кризу не лише міжнародного права і світового правового порядку. Під сумнівом опинилися

забезпеченість і гарантування й базових цінностей права. Історія права у глобальному вимірі вже давно, здавалося б, довела, що її головний вектор.

Головний зміст витіснення права силою силою права. Навіть на пострадянському просторі, де упродовж семи десятиліть ідеологічно панувала своєрідна помітно вульгаризована модель марксизму («марксизм - ленінізм»), класовий підхід до методології з його постійною боротьбою і насильством був здебільшого витіснений іншими модерними підходами, зокрема цивілізаційним. Однак, ці процеси, які притаманні українській загальноісторичній та історико-правовій науці, відбувалися не скрізь. У російській федерації впродовж останніх двох десятиліть історія як наука була замінена на черговий міф, побудований на імперських амбіціях навіть не ХХ, а скоріше ХІХ і навіть ХVІІІ століття. Такий реліктовий дискурс міг би бути кумедним, якби не ніс смерть і незмірні страждання сорокамільйонному європейському народу, загрозу самому існуванню нації у ході російської агресії й повномасштабної війни 2022 року проти України.

Вказані обставини створюють вельми суттєві виклики такій сфері правового знання, дисципліні філософсько-теоретичного правознавства, як історіософія права. Передусім, це стосується вітчизняної історіософії права, котра, як видається, зараз лише формується. М. Дамірлі визначає історіософію права як філософсько-історичний дискурс в осягненні права, як спеціальну філософію історії, що займається правом, де порушуються філософсько-історичні питання щодо права. Всесвітня історія права виступає об'єктом філософського розгляду, тобто історія права як всесвітньо-історичний процес аналізується з філософських позицій [1, с.320]. Слід зауважити, що з шести основних вимірів історіософії права, сформульованих згаданим українським ученим, базовим є перший – осягнення права з минулого через сьогодення в майбутнє і виявлення спрямованості історико-правового процесу. Історіософія права передбачає розгляд права з філософсько-історичних позицій у перспективі загальнолюдських цінностей; право – мати світопорядку [1, там само]. Недарма більшість найпомітніших постатей світової філософії у тій чи іншій мірі зупинялися на історіософських проблемах права.

Памфіл Данилович Юркевич (1826 – 1874) справедливо вважається однією з найбільш

видатних (поруч з Г. Сковородою) постатей української як філософської, так і філософсько-правової думки.

Стан наукового дослідження теми. Імперське минуле української науки обумовило прагнення російської історіографії філософсько-правових досліджень присвоїти український духовно-інтелектуальний спадок, створений на українських землях, що входили до складу російської імперії. Тому як російського вченого розглядали П. Юркевича чимало російських же авторів більш пізнього часу. Не вбачаємо за доцільне аналізувати цей матеріал, тим більше, що історіософсько-правові погляди мислителя у такого роду працях не аналізувалися. Тут варто згадати хіба що учня Юркевича видатного російського філософа В. Соловйова [2]. Доробок П. Д. Юркевича саме як українського мислителя було проаналізовано вже в українській діаспорі через століття після його смерті [3].

Автор даної розвідки продовжує аналіз світової філософсько-правової думки щодо історіософсько-правових аспектів, розуміння змісту і спрямованості історико-правового процесу в розвитку людства (якщо цю спрямованість, ці закономірності визнати як даність, як те, що існує в реальному світі дійсного, або ідеальному світі належного), здійснений у низці попередніх публікацій [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10].

Передусім філософсько-правова спадщина українського мислителя аналізувалася й аналізується під кутом зору його філософії серця як особливого типу філософської й філософсько-правової антропології. Його релігійність і схильність до містицизму поруч із раціоналістичним поясненням суспільних явищ («розум серця» проти розуму інтелекту) неодноразово ставали предметом спеціальних досліджень. Так, І. Проценко піддав учення Юркевича культурологічному аналізу [11]. Релігійні аспекти поглядів мислителя розглянула А. Арістова [12]. Знайшов місце для аналізу філософських поглядів на історію П. Юркевича, їх впливу на подальшу українську філософську парадигму у своєму монографічному дослідженні, присвяченому проблемам філософії історії у доробку українських мислителів В. Артюх [13]. Найближче підійшов до предмета даного дослідження С. Бондар, який зупинився на

історіософських аспектах учення П. Юркевича [14]. Разом з тим, автор опікувався загальною історіософією (історіософією загальної історії), а не спеціально історіософією права, а невеликий обсяг розвідки надав їй нарисового характеру.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є загальна характеристика філософсько-правових поглядів П. Юркевича на історико-правовий процес, аналіз його історіософсько-правової концептуальних підходів до розвитку права і держави як виняткових суспільно значущих сутностей.

Основні результати дослідження. Загальноновизнаним явищем української філософії визнається кордоцентризм («Філософія серця») Юркевича, яку аргументовано виводять (пов'язують) із сковородинівських поглядів на людину, всесвіт і право. Важливою і невід'ємною складовою його оригінального і визнаного не лише в Україні, а й у світі філософського учення є історія філософії, якій він приділяв значну увагу, у тому числі історії філософії права.

У цьому вченні доволі органічно поєднані раціоналістичність і трансцендентальність. Те, що мислитель виділяв окрім «розуму власне розуму» «розум серця», дозволяє вважати його доктрину до певної міри теологічною. При цьому людина, її особистість як така, суспільство, право не є раз назавжди встановленими, незмінними (як, наприклад, вважали класики юснатуралізму щодо незмінності природного права). У своєму історичному розвитку вони слідують певним закономірностям.

На початку людської історії – первісний лад, або доба колективізму, коли індивідуальність ще не виокремлюється серед собі подібних. Такий підхід, як видається, відповідає позитивному історичному знанню, сформованому зокрема археологією, а також використанням у історичних дослідженнях методів і засобів точних наук, у тому числі природничих, щодо існування «доісторичного», додержавного первіснообщинного ладу. Пошуки закономірностей переходу від такого ладу до «цивілізованого», державного, з існуванням позитивного права пояснюється різними теоріями, як відомо, по-різному: від теорій суспільного договору Гоббса чи Руссо до марксистської теорії історичного матеріалізму,

класоутворення і класової боротьби. При цьому варто принагідно зазначити, що Юркевич належав до ідеалістичного крила філософії, відтак матеріалістичні філософські учення ним не сприймалися [3, с.28].

Юркевич розумів процес переходу від «додержавного» до «державного» стану організації людської спільноти наступним чином. Суспільство починає свій розвиток із колективу (що певною мірою відповідає доктрині сучасника Юркевича К. Маркса). Первісна людина прагне загального добра, вона вибудовує свої відносини як з власним родом, так і зі світом взагалі, з тим, що є зовнішнім для її суб'єктності (яка вибудовується на основі суб'єктності общини). Тут бачимо розуміння людини та її природи у класичному природно-правовому вимірі, подібне до того, як характеризували первісню («досупільну») людину Гроцій чи Локк. Природа людини стимулює її до прагнення добра. Вона здатна до співчуття і співпереживання, виявляє здатність до жалю щодо страждання інших живих істот. Таке переживання, уміння страждати за іншого і переживати чужий біль виводить людину, особистість за межі інстинкту самозбереження, формує у ній риси певної «богоподібності».

Вчення Юркевича про право має, попри його теологічність і трансцендентальність, яскраво виражений антропологічний характер. Право як таке у своєму історичному розвитку ґрунтується на розумінні природи людини як вільної індивідуальності, конкретної та відповідальної істоти. Людина ж, своєю чергою, створена Богом згідно з власною неподільною природою як окрема та індивідуальна особистість.

Її сутність набуває прояву і виразу через наявність у людини духу, що забезпечує її неповторність та індивідуальність. Розуміння свободи у вченні Юркевича як категорії, нерозривно сполученої з правом, такої, що лежить у основі права як універсального регулятора суспільних відносин, має морально-етичний характер, що певною мірою споріднює його з вченням Канта. Свобода – це здатність людини протистояти інстинктам, можливість самовизначення і морального вибору. Свобода є свободою вибору, а отже, вона нерозривно пов'язана із відповідальністю людини за її вчинки. Покликанням людини є здатність і необхідність перенесення у

зовнішній світ власного внутрішнього стану. Особливістю філософської антропології у вченні Юркевича є дослідження співвідношення «голови» і «серця». Останнє є уособленням всього людського в людині [15, с.83].

Загальну історію Юркевич розглядав насправді як історію права і держави. Він виставляє її у парну категорію з історією філософії. Перша досліджує правомірні стосунки людей між собою, передусім визначивши їх. Водночас, предметом історії філософії права є визначення таких правомірних стосунків, які людство вважало за найкращі на кожному історичному етапі.

Як наслідок, Юркевич вважає за необхідне ґрунтувати методологію правових досліджень на поєднанні «історичних» і «філософських» методів (радіше, підходів). Насправді, у цих поняттях мислитель вказує на діалектичне співставлення і взаємодію між історичним і філософським як між історичним і теоретичним. Якщо обмежитись історичним підходом до суспільних, і зокрема правових явищ, виникає загроза «схиляння» перед фактами, сприйняття факту як авторитету, підміняти ним ідею. Звернення до того, що було, може помилково спричинити розуміння того, як саме має бути. Це, зокрема, стосується і правової системи. Історична мінливість здатна спричинити перебільшення її значення, перебільшення значення випадковостей і недооцінку, применшення засадничих, принципівих явищ і процесів. Завдяки гармонійному поєднанню різноманітності, обумовленої застосуванням історичного підходу, та одноманітності й стало сті, привнесені теоретичним (філософським) підходом і досягається необхідний баланс у пізнанні філософських засад історичного процесу, передусім у царині розвитку права і держави.

«Сердечність» у філософсько-правовому обґрунтуванні Юркевичем правової дійсності полягає у моральній цінності, моральній наповненості права, а також соціальній та гуманістичній цінності. У такому розумінні «серце» наповнює ідеальний зміст історії права і держави, а право виконує функцію гармонізації людського індивідуального і колективного життя. У цьому контексті можемо вважати, що за аксіологічним змістом історико-правового процесу П. Юркевич

помітно поділяє погляди морально-ціннісної філософії права І. Канта.

Серце, а не лише інтелект, бере участь у формуванні світу ідей, тому особливу увагу Юркевич приділяв ученням і Платона, і Канта, які вважав найпродуктивнішими в світовій історії філософії [16, с.153]. Зміст же історичного процесу в контексті розвитку права для Канта полягав у досягненні свободи, торуванні дороги до неї через право [див.: 11].

Зміст і спрямованість процесу історичного розвитку права і держави нерозривно пов'язані з розумінням сутності його закономірностей, більше того, методологічного визнання (чи невизнання) існування самих таких закономірностей. Варто зауважити, що Юркевич був сучасником епохи у інтелектуальній історії людства, коли позитивістський вплив на пізнання закономірностей суспільного буття був особливо помітним. Юркевич характеризує його наступним чином: «Природа підпорядкована всезагальним і незмінним законам. Це твердження, яке привело природознавство до таких плідних результатів, - чому б йому не поширитися на природу взагалі, тобто на явища як матеріальні, так і душевні? ... Філософія бажає знати, наскільки розумними є ті закони, що пізнані в їх необхідності. ... Ідеалізм з'являється як остаточна відповідь на запити духу, а не як всезагальна і первинна метода тлумачення явищ» [17, с.23-24].

Звідси – недооцінене відкриття Юркевича щодо значення психології в поясненні суспільних явищ і процесів (у тому числі, безумовно, і історико-правових). Цим, як на нашу думку, український мислитель випереджає час, прокладаючи стежку і психологічній теорії права Л. Петражицького, і теорії «колективного підсвідомого» К. Юнга. Він називає психологію «філософським природознавством». Сучасною мовою це – певною мірою цивілізаційний досвід і особливості світорозуміння певного суспільства, тобто те, що сьогодні нерідко називають його культурно-історичним і культурно-правовим кодом. Закономірність суспільних відносин і їх історичного розвитку полягає у тенденції до їх впорядкування. З позиції «філософії серця» мислитель трактує її наступним чином: «Душа є не лише простим буттям, вона водночас є буттям, що впорядковується» [17, с.26].

Звідси – висновок, що закони і форми буття визначаються його достоїнством або ідеєю. Розуміння права, як національної правової системи, за Юркевичем, неможливе без усвідомлення його ідеального підґрунтя, ціннісної складової, принципів: «У нерозумінні різниці між принципами національними і загальнолюдськими полягає слабка сторона історичної школи... ..позаяк не можна визнати принципи національного духу раціональними лише за їх національністю» [17, с.35]. Велике значення в історичному процесі розвитку явищ права і держави має історичний розвиток правової культури, правової свідомості суспільства: «Народне переконання може виразно показувати, чи правильно цей народ відобразив об'єктивну ідею права у своєму суб'єктивному погляді» [Там само].

Історична характеристика права «... залежить від долі, яка спіткала народ, від співвідносин з іншими народами, від певних змін у житті тощо. Тут панує той усезагальний закон, що чим менше розвинений народ, тим більше відображається в кодексі його права історичний елемент. У нерозвинутого народу право є лише авторитет минулого, піднесений до своєї недоторканності в законі» [17, с.36]. Такий висновок, втім, може розглядатися як певне спрощення і данину Просвітництву, коли Ш. Монтеск'є чи пізніше Б. Констан намагалися вивести «пропорційність» впливів тих чи інших чинників у розвитку людства. Виступаючи проти правового позитивізму, залишаючись послідовним прихильником природно-правової доктрини, Юркевич у своїх пошуках закономірностей розвитку державно-правових і суспільних явищ у даному випадку, вочевидь, підсвідомо, зазнає його впливу. При цьому бачимо й інший вплив позитивістського гатунку, ближчий до сучасного соціологічного розуміння права, яке особливу увагу приділяє значенню історико-правових процесів і явищ, і це, навпаки збагачує історіософські погляди П. Д. Юркевича.

Він проявляється у зазначеному висновку мислителя, як видається, наступним чином. По-перше, у філософсько-правовому відношенні подібна закономірність мала б зняти суперечність між природно-правовим розумінням права та історичною школою права (а отже, однією з найперших, якщо не найпершою в хронологічному порядку доктри-

ною у парадигмі соціологічного розуміння права) у підході не лише до історико-правових, а й до взагалі правових явищ і процесів. По-друге, на нашу думку, вказане положення є застосовним і щодо конкретних правових феноменів. Так, найбільш розвиненим правовим системам в історії людства притаманна здатність бути джерелом акультураційних процесів, зокрема рецепції як окремих норм, так і правових інститутів, галузей права і навіть їх систем. Глибинне коріння цього акультураційного впливу, само собою, полягає у сфері правової культури, ідеологічного, культурного, свідомісного змісту права як царини належного. Відтак, можемо характеризувати вказану закономірність, сформульовану П. Юркевичем низкою найбільш промовистих прикладів, коли для багатьох народів власна історична обумовленість становлення національного права поступала ся найбільш довершеним, як для свого часу, правовим формам і феноменам. Це – поширення римського права на варварські народи і його відродження зі становленням епохи модерну. Це – поширення гнучкості й ціннісної наповненості загального права і права справедливості на англосаксонський (англо-американський світ). Це – тріумфальна хода у XIX столітті французького цивільного права, формалізованого у Кодексі Наполеона.

Звісно, тут не можна говорити про універсальність дії такої закономірності, як і буде великим спрощенням і помилкою перенесення закономірностей природного світу і природничих наук на суспільні явища і процеси. Саме питання абсолютної чи близької до неї детермінованості соціальних законів, законів історичного процесу в світовій науці розглядається нині далеко не так однозначно, як це було притаманним для радянської лєнінсько-сталінської версії марксизму (по суті одного із різновидів марксизму вульгарного, хоча вульгарними марксистами сам В. Ленін і його ідеологічні однодумці воліли називати інших). Про обмеженість історичного детермінізму щодо суспільних явищ і процесів, зокрема і передусім правових, застерігає й сам філософ: «...Історичний елемент у праві, як такий, що ґрунтується на авторитеті випадковому, хиткому, повинен піддаватися розумній критиці. Як емпірична єдність неспроможна створити науку взагалі, так само й історичний елемент у праві не дасть

тих об'єктивних принципів, на яких повинна ґрунтуватися раціональна наука...» [17, с.36]. Тут бачимо ще один глибокий висновок, спрямований на розуміння історичного в праві як емпіричного, що стало притаманним низці соціологічних вчень про право вже наступного ХХ століття. Достатньо у цьому контексті згадати творця однієї з найбільш відомих інтегративних теорій права ХХ століття Г. Дж. Бермана [див: 18]. Юркевич надає таку найбільш загальну дефініцію: «Історія говорить про те, що було і сталося; і оскільки вона говорить розумній істоті, то називає причини, чому сталося саме так, а не інакше; в цей, а не в інший час» [19, с.45].

Як наслідок, звідси – поєднання історичного і раціонального у дослідженні правових явищ (що, на нашу думку, не означає, що історичне є ірраціональним). Доволі сміливо (з методологічної точки зору) Юркевич не обходить одне із основних протиріч, які визначили «світанок» філософії модерну – між прихильниками індуктивного підходу («лінія Ф. Бекона») та дедуктивного підходу («лінія Декарта»). Міркування тут наступні: «...Всі правничі науки поділяються на два відділи: історичні та раціональні. Перші шукають опертя у факті, другі – в думці. Метод перших наук – індуктивний, такий, що ґрунтується на точному спостереженні і порівнянні явищ (індукція), метод других – дедуктивний, такий що ґрунтується на порівнянні абстрактних начал (дедукція)».

Юркевич дає високу оцінку історичному аналізу права, історичному розумінню його змісту, прояві внутрішнього змісту права у зовнішній формі фактів, подій, явищ: «Історичний метод відштовхується від даного, того, що виявилось і діє у певній формі» [17, с.38]. Попри всі методологічні достоїнства історичного підходу, Юркевич виділив два недоліки.

Перший: «сліпа звичка посилається на авторитет факту... Історична школа, яка піддалася цьому впливу, поширювала грубі й прикрі забобони. Роблячи з факту принцип або норму, ми здійсимо наукову обробку, позбавлену всякої ідеї морального і прогресивного розвитку права» [17, с.38]. Цей висновок, як і взагалі будь-яке наукове положення, не є безспірним і таким, що не підлягає критичному переосмисленню. Моральний розвиток права не є сталим і

незмінним, у значній мірі мораль і цінності є історично обумовленими, хоча є й сталі цінності, які відображають сутність людини як такої, людини поза конкретикою буття і проявів суспільних рис чи індивідуальностей. Прогрес у праві, прогресивний розвиток права взагалі є одним із найскладніших історіософських об'єктів розв'язання дослідницьких завдань у правознавстві. Тому й історичний факт, і його моральна сутність не є усталеними, позбавленими критичного аналізу та переосмислення, тобто мають як конкретно-історичне розуміння, так і оціночні характеристики.

Другий – це психологічні наслідки: «...предмет спостереження дається у плині явищ ... від постійного споглядання історичних змін ... розвитку права у різних народів ... мимоволі виникає впевненість в абсолютній мінливості норм права і переконань. Цей шкідливий скептицизм заспокоює себе тим, що все плинне, що немає нічого сталого, що випадково принесене однією історією буде так само випадково віднесене іншою, що вчорашня правда сьогодні стала брехнею» [17, с.38].

Отже, роль історичного у пізнанні правових явищ і процесів не можна, слідуючи за думкою Юркевича, ні перебільшити, ні применшити, воно має органічно поєднуватися з теоретико-логічним (і у найвищому розумінні – філософським). Формулювання мислителя тут близькі до вичерпних: «Як історичному методу властива різноманітність, так само теоретичному – одноманітність і незламність. ... Філософське вивчення права покликане не само по собі, не є саме собі метою, – воно важливе, позаяк дає нам усвідомлення тих принципів, за якими ми можемо ввести єдність у нескінченне розмаїття фактів. Усебічний огляд предмета можливий лише за злиття двох методів. ... Необхідність поєднання двох методів логічно впливає й з ... міркування Платона про те, що сутність речі та її явище мають бути пізнані однаковою мірою» [17, с.39]. Щоправда, у власній класифікації юридичних наук він відходить від цієї єдності, створюючи, як на мене досить штучний: «Поділ юридичних наук на: історичні та раціональні...» [20, с.14].

Юркевич, як видається, також у своєму природно-правовому (але з елементами історичної течії близької до соціологічного

позитивізму) розумінні права саме з історіософських позицій обґрунтування права виказує погляди на історико-правовий процес, подібні до цивілізаційного підходу [див.: 20, 21, 22]. Вчений, зокрема, відзначає, що можна простежити суспільні «закони, що обумовлюють відмінність народів Сходу від народу грецького в розумінні ідеї права...» Ці закономірності він поділяє на історичні та психологічні. Останні своєю чергою визначають потрібний характер духовної сфери буття людини («...принцип мінливості чуттєвих вражень...»; «...принцип сталості звички...»; «...принцип самостійності розуму») [19, с.15]. Таким чином, в сучасному розумінні мова йде про свідомісно-культурні характеристики, які Юркевич трактував як психологічні.

Як один із фундаторів містичної філософії (у тому числі філософії права), Юркевич вказував на особливе значення у розвитку змістовної складової права і держави виникнення і поширення християнства: «...Християнство зруйнувало тільки примарне, еґотичне право. З християнського погляду людину треба поважати як людину, як сина Божого, як вільну істоту. ...Ідея любові, яка містить у своїх вимогах домагання правомірних стосунків, не тільки не знищує права, а навіть доповнює його, дає застарілому організмові нове, міцніше життя» [19, с.143]. Ці події у трактовці мислителя визначаються як «докорінні реформи».

Ще одну доволі лаконічну схему впливу історичного процесу на становлення чинного права бачимо у «Лекціях з історії філософії права», читаних П. Д. Юркевичем у 1873 р. у Московському університеті. Тут автор ще раз підкреслює антропологічність своєї філософсько-правової доктрини: «Лише людині, істоті розумній, властиво входити в те, що вона усвідомлює, й дошукуватися причинної залежності фактів. Коли ми підносимося до цього рівня рефлексії, тоді ми вивчаємо матеріал, що міститься в кодексі позитивного законодавства щодо національної, історичної та раціональної єдності. Ці три елементи – єдність національна, історична і раціональна – наявні в кожному кодексі й саме вони створюють науку» [19, с.233].

Висновки. Філософські погляди на історію права і держави П. Юркевич ніколи не виносив на передній план своєї філософської системи.

Більше того, як автор і мислитель, котрий не отримав належного визнання за життя (про європейський і всесвітній масштаб його вчення стало зрозуміло пізніше, коли спершу учні, а потім все новіші покоління наукових нащадків «відкривали» Юркевича заново) він «утаємничив» значну частину своєї доктрини у невиданих творах, рукописах, «Філософському щоденнику» тощо. Тому історіософська концепція мислителя не аналізувалася й не аналізується першочергово. Більше того, Юркевич сьогодні отримав (і у більшості випадків цілком аргументовано) статус як ортодоксальний ідеаліст і опонент матеріалізму. Та при цьому вказане не заважало вченому більш об'ємно дивитися на філософське підґрунтя і обґрунтування правової дійсності, зокрема змісту її історичного розвитку.

Так, безумовно, П. Юркевич прихильник і яскравий представник природно-правового розуміння права; його природно-правова доктрина має помітне релігійне, містичне забарвлення, що надає певну ідейну сполуку з більш пізнім неотомізмом. Але – саме аналіз поглядів Юркевича на динаміку правових явищ і процесів, на сутність історії права і держави дає можливість говорити, що його вчення є водночас і природно-правовим, і таким, що в зверненні до історико-правового процесу використовує елементи і соціологічного розуміння права, і психологічного обґрунтування правових явищ. Ухил в трансцендентальність і містицизм, що мав місце в кінці недовгого земного життя мислителя, в його «московський» період, вочевидь, завадив би створити одне із перших в історії філософії права (а в Україні – безумовно перше) *інтегративне* (синтетичне, у термінології другої половини ХІХ – початку ХХ століття) *вчення про право*.

До історичної чи історико-правової конкретики філософ Юркевич звертався дуже фрагментарно. Один із таких прикладів стосується російської історії, російської держави, її народу: «Російський народ, наприклад, поєднаний єдністю мови, однією історичною долею, одним народним гараздом, одними народними звичаями тощо. Але все це має значення лише для нього і нічого не важить для інших народів. Таким чином, узявши за принцип держави цю сукупність явищ народного життя, ми можемо окреслити

такий образ держави, який годиться тільки для певного народу і негативно позначатиметься на інших народах» [19, с. 330-331]. Українському народу як нікому іншому довелося і доводиться, на жаль, зараз, відчувати на собі усю силу позначення на своїй долі зазначеного негативу.

Історичний підхід Юркевича до становлення правових систем свідчить, що попри певну трансцендентальність та ірраціональ-

ність «філософії серця» мислителя, він визнавав існування певних соціальних закономірностей у розвитку ідеалістичних явищ і процесів, а отже його філософсько-правова доктрина набувала поєднання класичного природно-правового розуміння права з елементами соціологічного розуміння права саме при аналізі історичної (історично детермінованої) складової у змісті права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дамірлі М. А. Історіософія права, філософія історії права, філософська історія права. *Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т.2. Філософія права* / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 320-324.
2. Соловьев В. С. О философских трудах П. Д. Юркевича. *Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьева*. В 6 т. Т.1. Санкт-Петербург, 1911. С.171-196.
3. Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина. Вінніпег: Волинь, 1979. 78 с.
4. Головка О. М. Історико-правові погляди Джеремі Бентама. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. Вип.23. 2017. С.16-20.
5. Головка О. М. Розуміння історико-правового процесу у філософії права І. Г. Фіхте. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2018 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ*. Суми: Вид. дім: «Ельдорадо», 2018. С.8-10.
6. Головка О. М. Цивілізаційний вплив Заходу і Сходу на праворозуміння на теренах України. *Західні і східні традиції і впливи в історії права, держави, юридичної думки: Матеріали XXXVIII Міжнародної історико-правової конференції (1-3 червня 2018 року, м. Вінниця)*. Київ, 2018. С. 38-43.
7. Головка О. М. Погляди Ф. К. фон Савіньї на історію держави і права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. Вип.25. 2018. С.38-41.
8. Головка О. М. Погляди Г. Ф. Пухти на історію держави і права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2018. Вип.26. С. 16-19.
9. Головка О. М. Філософія права Імануїла Канта про закономірності історико-правового процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. Вип.28. 2019. С. 26-33. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-03>
10. Holovko O. General regularities of the development process of the history of state and law according to the doctrine of Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *The issues of improving legal knowledge in the XX century: the unity of theory and practice: collective monograph / V. Benkivsky, M. Burdonosova, O. Chepik-Trehubenko, O. Holovko, etc.* Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P.52-68.
11. Проценко І. П. Творчість П. Юркевича як досвід філософського осмислення вітчизняної культури. *Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді*. Вип.7. Полтава: АСМІ, 2007. С.323-331.
12. Арістова А. П. Юркевич: релігія як духовне завдання людства. *Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. Зб. наукових праць*. Київ: КМ Academia, 1995. С.159-169.
13. Артюх В. О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 266 с.
14. Бондар С. Історіософська концепція Памфіла Юркевича. *Український світ*. 2002. №12. С.7-10.
15. Войтків Л. В. Серце як екзистенційна засада духу в українській філософії II половини ХІХ – I половини ХХ століття. Дис. ... канд. філос. наук. Дрогобич: Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2015. 216 с.
16. Давидов П. Г., Хрімлі І. О. Філософська рефлексія права в антропоцентричній концепції П. Д. Юркевича. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип.2. С.151-159.
17. Юркевич П. З рукописної спадщини / упоряд., переклад та комент. М. Ткачук. Київ: Видавничий дім КМ «Academia»; Пульсари, 1999. 332 с.

18. Berman H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press, 1983. 661 p.
19. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / упорядники: Р. Піч, М. Лук. Вид. 2-ге. Київ: Редакція журналу «Український Світ», 2000. 756 с.
20. Тойнбі А. Дослідження історії. В 2 т. Т. 1 / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
21. Тойнбі А. Дослідження історії. В 2 т. Т. 2 / пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 406 с.
22. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Н. Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2022

Стаття рекомендована до друку 17.04.2022

O. M. HOLOVKO,

Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department state and legal disciplines,
Honored Lawyer of Ukraine

e-mail: angolovko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

HISTORIOSOPHY OF LAW BY PAMFIL YURKEVYCH

ANNOTATION: Pamfil Yurkevych is one of the most outstanding Ukrainian philosophers. Despite the fact that his creative work is relatively small, he did not create a coherent universal philosophical system, his views on philosophy were very original and left a noticeable mark in the history of philosophy. His original teaching of the philosophy of the heart was ahead of modernity in certain directions and is of essential importance for philosophical knowledge even today. The thinker paid considerable attention to the problems of philosophy of law and philosophy of history. As a result, his views on the philosophy of the history of law were original and distinctive. Being on the positions of natural and legal scientists, Yurkevych, at the same time, recognized the existence of regularities in the historical process. Moreover, he saw the history of society, first of all, the history of law as the essence of the historical process. It is the understanding of the law Yurkevych based on the combination of historical (i.e. empiric) and philosophical (theoretical, i.e. logical). In their balance is an important methodological prerequisite for research of historical and legal phenomena and processes. To understand the essence of the law in the context of its historical development, Yurkevych applied elements of the integrative approach, which has developed already in the philosophy of the law of the next, twentieth century. This integration consists in taking into account not only social laws, but also individual and social psychology. The above-mentioned aspects did not override the ideological, natural-legal basis of understanding of the law according to the "philosophy of the heart" P. Yurkevych, and supplemented and enriched it.

KEY WORDS: *the Philosophy of Hart, Historiosophy of Law, historical in law, logical in law, legal idealism.*

REFERENCES

1. Damirli M. A. (2017) Historiosophy of Law, Philosophy of History of Law, Philosophic History of Law. *Big Ukrainian legal encyclopedia. In 20 vol. Vol.2. Philisophy of Law.* Kharkiv: Pravo. 2017. P. 320-324. (In Ukrainian)
2. Soloviov V. S. (1911) About philosophical works of P. D. Yurkevych. Collected works of Vladimir Sergeevich Soloviov. In 6 vol. Vol.1. Saint Petersburg. P. 171-196. (In Russian)
3. Jarmus S. (1979) Pamphil D. Yurkevych and His Philosophic Legacy. Winnipeg. 78 p. (In Ukrainian)
4. Holovko O. M. (2017) Historical and legal views of Jeremy Bentham. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. The series "Law".* Issue 23. P. 16-20. (In Ukrainian)
5. Holovko O. M. (2018) The understanding of historical and legal process in the philosophy of law of I. G. Fichte. *The actual problems of legal sciences and state formation in the context of legal integration. Materials of International scientific and practical conference.* Sumy. P. 8-10. (In Ukrainian)
6. Holovko O. M. (2018) The civilizing influence of West and East on legal understanding on the territory of Ukraine. *Western and Eastern traditions and influences in the history of law, state, legal opinion. Materials of XXXVIII International historical and legal conference.* Kyiv. P. 38-43. (In Ukrainian)
7. Holovko O. M. (2018) Views of F. C. von Savigny on history of state and law. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. The series "Law".* Issue 25. P.38-41. (In Ukrainian)

8. Holovko O. M. (2018) Views of G. F. Puchta on history of state and law. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. The series "Law"*. Issue 26. P.16-19. (In Ukrainian)
9. Holovko O. M. (2019) Philosophy of Immanuel Kant's law on regularity historical and legal. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. The series "Law"*. Issue 28. P.26-33. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-03> (In Ukrainian)
10. Holovko O. M. (2019) General regularities of the development process of the history of state and law according to the doctrine of Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *The issues of improving legal knowledge in the XX century: the unity of theory and practice: collective monograph / V. Benkivsky, M. Burdonosova, O. Chepik-Trehubenko, O. Holovko, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, P. 52-68.*
11. Protsenko I. P. (2007) The creativity of P. Yurkevych as the experience of philosophical understanding of national culture. *Ukrainian Journal of philosophy. Issue 7. Poltava. P.323-331.* (In Ukrainian)
12. Aristova A. (1995) P. Yurkevych: religion as a spiritual task of humanity. The heritage of Pamfil Yurkevych: a world and national context. Kyiv. P. 159-169. (In Ukrainian)
13. Artyukh V. O. (2010) The duration of history and the history of duration: Ukrainian philosophical and historical opinion at the first half of XX century: Monograph. Sumy. 266 p. (In Ukrainian)
14. Bondar S. (2002) Historiosophical concept of Pamphil Yurkevych. *Ukrainian world. No 12. P.7-10.* (In Ukrainian)
15. Voytkiv L. V. (2015) Hart as an existential basic of spirit in Ukrainian philosophy of II half of XIX – I half XX century. Dissertation. Drohobych. 216 p. (In Ukrainian)
16. Davydov P. H., Hrimli I. O. The philosophical reflection of law in an anthropocentric concept of P. D. Yurkevych. *Economics and management on transport. 2016. Issue 2. P.151-159.* (In Ukrainian)
17. Yurkevych P. (1999) From manuscript heritage/Compiler, translator and commentator M. Tkachuk. Kyiv: Academia; Pulsary. 332 p. (In Ukrainian)
18. Berman H. J. (1983) *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition.* Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press. 661 p.
19. Yurkevych P. (2000) History of philosophy of law. *Philosophy of law. Philosophical dictionary /Ed. R. Pich, M. Luk. Kyiv. 756 p.* (In Ukrainian)
20. Toynbee A. (1995) *A Study of History. Vol.1.* Kyiv: Osnovy, 614 p. (In Ukrainian)
21. Toynbee A. (1995) *A Study of History. Vol.2.* Kyiv: Osnovy, 406 p. Huntington S. (2006) *Clash of Civilizations and the remarking of World Order.* Lviv: Kalvaria. 474 p. (In Ukrainian)

The article was received by the editors 01.04.2022

The article is recommended for printing 17.04.2022